

EESTI MAJANDUSE HISTORIOGRAAFIAST (III). KESKAJA LINNADE MÜNDINDUS, FINANTSID JA MAJANDAMINE

Ivar Leimus

Oma eelmistes Ajaloolises Ajakirjas ilmunud artiklites vaatlesin Eesti keskaja (linna)majanduse kahe peamise haru – kaubanduse ja käsitöö käsitlemist ajalookirjutuses.¹ Nende mõlema, eriti kaubanduse adekvaatne mõistmine on aga mõeldamatu, kui ei tunta mündinduse samaaegset arengut. Nimelt iseloomustab kogu keskaega (nagu muide ka sellele eelnenud ja järgnenud ajajärke) märkimisväärne inflatsioon, raha ostujõu peaaegu pidev langus. Olukorras, kus mündi väärtus vastas põhimõtteliselt temas sisalduvale väärismetalli hinnale (aga nõnda oli see enamikus maades kuni Esimese maailmasõjani), võis see väljenduda peamiselt kahel viisil – kas müntide kaalu vähenemise või nende hõbedasisalduse alaneemisega. Protsess oli nii objektiivne kui subjektiivne, st põhjustatud ühelt poolt raha valmistamisega seotud paratamatutest kulutustest, teisalt aga raha väljaandjate fiskaalsetest huvidest. Ja pahatihti võis see olla küllaltki tormiline, mis muidugi mõista ei saanud jätta avaldamata mõju nii hindade-palkade kujunemisele kui ka ettevõtjate ja maaisandate nominaaltuludele ja -kuludele, ühesõnaga – kogu maa mikro- ja makromajandusele. Niisiis tuleb igasuguste majandusajalooliste kalkulatsioonidega olla äärmiselt ettevaatlik ja neile peab kindlasti eelnema vastava ajajärgu mündinduse-rahanduse analüüs. Muidu võib nii mõnigi näiv majanduslik tõus inflatsiooni arvesse võttes tegelikult osutada sügavaks languseks.²

Kuid mündindus väärib uurimist ka iseseisva valdkonnana, mis ühelt poolt seostub jällegi majandus-, teisalt aga poliitilise ajalooaga. Juba mündimise toimumine ise ning selle maht näitavad vaadeldava keskuse või

¹ Ivar Leimus, “Eesti majandusajaloo historiograafiast. Keskaja kaubandus”, *Ajalooline Ajakiri* (2001) 1/2 (112/113), 25–46; Ivar Leimus, “Eesti majandusajaloo historiograafiast II. Keskaja käsitöö”, *Ajalooline Ajakiri* (2002) 3 (118), 5–20.

² Vt nt: Edgars Dunsdorfs, “Rigaer Roggenpreise im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der Preisrevolution”, *Commentationes Balticae*, 10/11, 3 (Bonn, 1964), 125–145.

piirkonna teatavat rahavajadust ja majanduslikku arengutaset. Samuti oli mündiõigus keskajal valitsejate tähtsamaid regaaliaid ja selle saavutamine ning kasutamine tähtis esindus- ja prestiižitegur, millega manifesteeriti oma saavutusi või ka ambitsioone.

Allikad

Missugustel allikatel põhineb mündiajaloo uurimine? Erinevalt “päris” ajaloost on siin uurijate käsutuses nii kirjalikud kui esemelised allikad. Kõigepealt leidub vastavat teavet mitmesugustes arhivaalides, mille publikatsioonidest tasub siinkohal nimetada juba historiograafia eelmistes osades mainitud sarju – Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikutekogu, maapäevade retsesse, eriti aga linnade kõikvõimalikke arveraamatuid jms. Sellele lisanduvad Tallinna rae kui linna müntla omaniku erilised mündiraamatud, mis sisaldavad andmeid rahapaja kulude-tulude, vermitud müntide hulga jm kohta. Neist vanima katkendid avaldas juba 1927. aastal Otto Greiffenhagen,³ järgmised, mis käsitlevad müntla tegevust 15. sajandi algusest 1520. aastateni, publitseeris hiljuti käesoleva loo autor.⁴ Riia rahapaja materjale 15. sajandi lõpust avaldas ning analüüsis 20. sajandi alguses August Bulmerincq.⁵ Arvukalt asub Tallinna mündiajalugu kajastavaid allikaid – mündimeistri aruandeid ja kirjavahetust, rae ning maaisandate vastavasisulisi määrusi, mitmesuguseid kursitabeleid jne – Tallinna, vähem Riia rae arhiivi publitseerimata materjalide hulgas.⁶ Muidugi mõista ei jaotu allikad ajalisel ühtlaselt. Eriti 13.–14. sajandi osas sisaldavad need suuri lünki või puuduvad kohati hoopis. Siiski võib Liivimaa mündiajalugu käsitlevat kirjalikku allikabaasi, tänu esmajoones Tallinna Linnaarhiivi varadele, pidada naabermaadega (nt põhjamaadega) võrreldes lausa hiilgavaks.

Teiseks allikaliigiks on keskaegsed rahad ise. Nende uurimiseks kasutatakse mitmesuguseid meetodeid. Mündimetalli analüüs näiteks annab teavet mündi hõbedasisalduse ja selle kaudu võimaliku inflatsiooni kohta.

³ *Die ältesten Kämmererbücher der Stadt Reval 1363–1374. Tallinna vanimad arveraamatud 1363–1374*, hrsg. von Otto Greiffenhagen, Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 3 (Tallinn, 1927).

⁴ *Tallinna mündiraamatud – Revaler Münzbücher 1416–1526*, välja andnud Ivar Leimus, Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, 3 (Tallinn, 1999).

⁵ August Bulmerincq, *Das Münzwesen. Kämmerer-Register der Stadt Riga 1348–1361 und 1405–1474*, 2. Bd. (Leipzig, 1913), 5–8; August Bulmerincq, “Das Münzwesen der Stadt Riga am Ausgange des 15. Jahrhunderts”, *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 23 (Riga 1924–1926), 172–194.

⁶ Nt Tallinna Linnaarhiiv (TLA), A.d. (Städtische Finanzen), B.b. (Münze); Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (LVVA), f. 673, n. 1–2, Riia magistraat, *passim*.

Sama eesmärki teenib rahade metrooloogiline analüüs. Müntide uurimine nende löömiseks kasutatud templite järgi võimaldab koostada järjestatud templijadasid, seeläbi selgitada välja müntide suhtelise löömisaja ning dateerida ka keskajal reeglina aastaarvudeta verminguid. Mündipilt ja -legendid lubavad otsustada seda emiteerinud autoriteedi üle jne. Omaette alamliigi allikana moodustavad mündileiud, nii aarded kui arheoloogilistelt muististelt ja juhuslikult maastikul avastatud üksikud rahad. Nende topograafia annab mõnikord võtme müntide verimispäiga määramiseks, laiemal vaatlusel lubab välja selgitada erinevat päritolu rahade käibeareale, veel avaramal pilgul võimaldab otsustada kaupade ja kaupmeeste liikumisteede üle. Aarde suurus omakorda näitab selle kunagise omaniku jõukust jne, jne. Selle kõige uurimiseks on Eesti muuseumites ja kollektsioonides talletatud ulatuslik numismaatiline aines. Tähtsaimad avalikud kogud, mis asuvad Ajaloo Instituudis ja Eesti Ajaloomuuseumis, hõlmavad sadu leide ja kümneid tuhandeid münte.⁷ Läti suurimad kollektsioonid paiknevad Läti Ajaloomuuseumis ja Riia Linna ja Mersõidu Ajaloo Muuseumis.⁸ Kuid palju haruldusi oli ja on talle ka kodu- ja välismaistes erakogudes.⁹

Uurimislugu

Nagu nägime, on Eesti ja laiemalt kogu keskaegse Liivimaa mündiajaloo uurimiseks olemas laialdane, vastastikku teineteist täiendav kirjalik ja esemeline allikabaas. Sellele vaatamata on Liivimaa keskaegne mün-

⁷ Eesti kollektsioonide kujunemisest vt: Arkadi Molvõgin, "Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland", *Numismatische Studien*, 10 (Hamburg, 1994), 5–21; Numismaatikateaduse ajaloo: A. Molyvgin, "Über die Münz- und Geldgeschichte Estlands vom Beginn der einheimischen Münzprägung bis zum II. Viertel des 15. Jahrhunderts", *Nordisk Numismatisk Årsskrift* (1969 [1970]), 37–42.

⁸ Läti kogude ja numismaatika ajaloo: Kristina Pelda-Ducmane, "Die Entwicklung der Numismatik in Lettland", *Hamburger Beiträge zur Numismatik* (1979/81) 195–204.

⁹ Tähtsamad erakogude oksjonikataloogid on järgmised: *Die Gotthard Minus'sche Thaler- & Medaillensammlung*. Die Adolph Preiss'sche Sammlung von Münzen und Medaillen der baltischen Provinzen (Livland, Curland und Esthland) ... Bearb. von F. J. Wesener, ... unter Leitung der Herren Brüder Egger (Wien, 1874); *Auctions-Catalog von Münzen und Medaillen verschiedener Länder und einer hervorragenden Sammlung von Münzen der baltischen Provinzen* ... unter Leitung des Experten Adolph Hess Nachfolger (Frankfurt am Main, 1912), Retowski kogu; *Versteigerungs-Katalog einer Sammlung von Baltischen Münzen* ... unter Leitung von Adolph Hess Nachfolger (Frankfurt am Mein, 1920), Paul Sellmeri kogu; *Fortegnelse over en stor og sjælden samling baltiske mønter fra ordenstiden, Rigas selvstændighed og under polsk herredømme samt mønter fra Kurland* ... Sagførerernes auktioner (København, 1937), Ernst Julius Kieleri kogu.

dindus pikka aega jäänud uurijate vaateväljast kõrvale. Mitte et münte poleks uuritud. Vastupidi, juba 18. sajandil tekkisid esimesed Liivimaa müntide kogud,¹⁰ ilmusid varaseimad käsitlused Liivimaa rahadest ning publitseeriti ka mõni asjassepuutuv kirjalik allikas. Niisuguseks teerajajaks oli eelkõige kroonikakirjutaja Johann Gottfried Arndt.¹¹ Ning 18. sajandi lõpus avaldas oma esimesed mündindusse puutuvad kirjutised tuntud Riia kodu-uurija Johann Christoph Brotze,¹² kelle mahukas käsikirjaline pärand “Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente ...” ikka veel ootab avaldamist.¹³ Eestis sekundeeris talle 19. sajandi alguspoolle Tartu-lähedase Võnnu pastor ning innukas muinsushuviline Eduard Philipp Körber. Temagi koostas mitu käsikirjalist köidet, mis muu hulgas sisaldavad küllaltki palju mündiajaloolist materjali.¹⁴ Vilniuses valmis käsikirjaline Liivimaa müntide kataloog Carl Schmidtilt.¹⁵ Trükis avaldas rea kirjutisi Liivimaa müntide kohta Peterburi Ermitaazi mündikogu hoidja Boris von Köhne,¹⁶ kuid praeguseks ajaks kujutavad need väärtust veel ainult bibliofiilidele.

Müntide uurimine 19. sajandil kulmineerus Robert von Tolli ja Joachim Sachssendahli kokkuvõtliku kataloogiga, mida tänu headele litograafiatehnikas illustatsioonidele kasutatakse tänapäevani.¹⁷ 19.–20.

¹⁰ Põhjalikult Liivimaa müntide kollektioneerimise ajaloost vt: Franziskus Pärn, “Zur Geschichte der livländischen Numismatik”, *Studia Numismatica. Festschrift Arkadi Molvögin* 65, toim. Ivar Leimus (Tallinn, 1995), 132–146.

¹¹ J. G. Arndt, *Der liefländischen Chronik anderer Theil von Liefland unter seinen Herren Meister* (Halle, 1753).

¹² [J. Chr. Brotze], “Von dem Liefländischen Münzwesen des fünfzehnten Jahrhunderts”, *Neue Nordische Miscellaneen*, 15–16 (Riga, 1797), 468–510.

¹³ Käsikiri Läti Akadeemilises Raamatukogus. Äsja ilmunud Brotze *Estonica*-köide (Tallinn, 2006) münte ei sisalda.

¹⁴ E. Ph. Körber, *Vaterländische Merkwürdigkeiten*, 4. Theil. Numismatik von Lief- und Ehstland, nebst einem Anhang von Russischer Courant Münzen, die seit der Regierung Kayser Peter I, bis auf unsere Zeiten geprägt worden sint. Liefländische Münz-Sammlung enthaelt alle bisher entdeckte Münzen die zur Zeit des Ordens und nacher gepreagt worden. Beschrieben und gezeichnet durch Eduard Philipp Körber. Dorpat (Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis); vt ka: *Tallinna linnas vermitud mündid*, kirjeldanud ja illustreerinud Ed. Ph. Körber, välja andnud Ivar Leimus (Tallinn, 2006).

¹⁵ C. Schmidt, *Die Münzen der Vorzeit Livlands. I. Theil. Münzen der Ordenszeit* (Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis); vt ka: Ivar Leimus, “Some supplementary data to Carl von Schmidth’s life and activities”, ilmumisel kogumikus *Numizmatika* 6 (Vilnius).

¹⁶ B. Koehne, “Zur Münzgeschichte Livlands 1–3”, *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde*, Berlin-Posen-Bromberg, Jg. 1 (1841) 355–374; Jg. 2 (1842) 77–115, 144–166, 205–231, 257–297, 368–373.

¹⁷ R. Toll, J. Sachssendahl, *Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter*,

sajandi vahetusel tegeles Liivimaa numismaatikaga viljakalt aastast 1881 Riia linna mündikabineti konservaatorina tegutsenud jurist ja eraõpetlane Anton Buchholz. Kahjuks katkestas varane surm tema plaanid Baltimaade mündiajaloo kirjutamiseks.¹⁸ A. Buchholzi käsikirjalise mündikataloogi avaldasid äärmiselt kokkusurutud kujul tema ametijärglased Heinrich Jochumsen ja Reinhold Sengbusch Riias 1928. aastal.¹⁹ Samal ajal ilmus Narvas kohaliku kooliõpetaja ja kolleksionääri Gustav Matto raamatuke, mis sisaldas lühiülevaadet Balti rahadest ning nende tabeli ja nimistu.²⁰

Pärast Teist maailmasõda, alates 1960. aastatest tegutsesid Liivimaa keskaegsete müntide vallas eelkõige Arkadi Molvõgin Tallinnas ja Renate Ceplite Riias. Neist eriti esimene täpsustas 13.–16. sajandi aarete najal tunduvalt kohalike müntide verimimispaiku (Tallinn, Tartu, Riia) ja tüpoloogiat.²¹ Eriti oluliseks tuleb pidada aga nende õigete ajalooliste nimetuste väljaselgitamist, mille eelnevad asjaarmastajate-numismaatikute põlvkonnad olid lootusetult sassi ajanud.²² A. Molvõgini sulest pärinevad ka kommentaarid ja parandused kolleksionääri-numismaatiku Dmitri Fjodorovi 1966. aastal ilmunud Baltimaade rahade kataloogile,²³ mis muidu põhines vananenud andmetel ja oli sellisena desorienteeriv. Hiljem on Läti teadlase Kristina Ducmane (Pelda) kirjutised lisanud teadaolevatele Liivimaa münditüüpidele mitmeid uusi, nende hulgas ka Riia kõige esimese vermingu, piiskop Alberti aegse penni.²⁴ Riia piiskopi 13. sajandi kesksaiku löödud mündi-

Est- und Livländische Brieflade, 4 (Reval, 1887).

¹⁸ Pärn, "Zur Geschichte der livländischen Numismatik", 141.

¹⁹ Heinrich Jochumsen, *Verzeichnis aller bisher nachweisbaren baltischen Münzen und der Desiderata der Sammlung Anton Buchholz*, bearbeitet und hrsg. von Dr. R. Sengbusch, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 22, 4. Heft (Riga, 1928).

²⁰ Gustav Matto, *Numismaatik Baltimail* (Narva, 1931).

²¹ Arkadi Molvõgin, *Denežnoe obraštšenie i monetnoe delo na territorii Estonii v XIII pervoi polovine XVI vv*, Dissertatsija na soiskanie utšonoi stepeni kandidata istoričeskikh nauk (Käsikiri, Tallinn, 1967); A. Molvõgin, "O klassifikatsii i datirovke rannih brakteatov Tartuskogo episkopstva", *Teaduste Akadeemia Toimetised* (1960) 3, 277–291; Arkadi Molvõgin, "Datirovka osnovõh tipov monet tallinskogo i tartuskogo tšekana vtoroi polovinõ XIV – pervoi tšetverti XV vekov", *Teaduste Akadeemia Toimetised* (1961) 3, 269–277; Molvõgin, "Über die Münz- und Geldgeschichte", 37–65.

²² Arkadi Molvõgin, "Nominalõ melkih monet Livonii s seredinõ XIII do vtoroi polovinõ XVI vv. i nektorõe voprosõ denežnogo dela Novgoroda i Pskova", *Teaduste Akadeemia Toimetised* (1963) 4, 377–388.

²³ Dmitri Fjodorov, *Monetõ Pribaltiki XIII–XVIII stoleti. Opredelitel monet. Kommentarii i dopolnenija A. Molvõgina* (Tallinn, 1966).

²⁴ Kristina Pelda, "Datirovka i opredelenie nektorõh spornõh monet Latvii XIII – pervoi polovinõ XVI veka", *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* (1978) 11, 46–52.

tüüpe on käsitletud Tatjana Berga.²⁵ Soomes on Liivimaa varaseimaid brakteate püüdnud atributeerida Pekka Sarvas.²⁶ Eestis on esimesed Tallinna mündid, mis valmistatud tõenäoliselt kuningas Valdemari ja Lundi peapiiskop Andreas Suneseni algatusel, eristanud käesoleva loo autor.²⁷ Olen välja selgitanud ja ümber atributeerinud rea teisigi 13. sajandi kohalikke verminguid ja oletanud rahalöömist juba tol perioodil ka teiste seni varju jäänud Liivimaa maaisandate – ordumeistri ning Saare-Lääne piiskopi poolt.²⁸ Samuti olen täpsustanud hilisemate Liivimaa müntide määranguid, dateeringuid ning sortimenti.²⁹ Tallinna keskaegsetes arveraamatutes esineva nominaali *verkeni* on majandusajaloolane Lilian Kotter veenvalt samastanud penni ehk *lübischega*.³⁰ Kahjuks suuremalt jaolt käsikirja on jäänud Mihhail Nemirovitš-Dantsenko äärmiselt mahukas ja skrupuloosne uurimistöo Liivimaa münditemplite ja nende seoste väljaselgitamisel, mis võimaldab täpsemalt dateerida ka aastaarvudeta rahasid.³¹ Koostöös baltisaksa numismaatiku Franziskus Pärnaga on ta välja selgitanud senitundmatu Liivimaa mündisordi seestlingi ning avaldanud templikorpuse hertsog Magnuse müntidest.³² F. Pärn omakorda on käsitletud käsikirjalises uurimuses Liivi sõja aegseid ühepoolseid hädarahasid klipesid.³³ Rea uusi Tartu väike-

²⁵ Tatjana Berga, “Rīgas bīskapijas 13. gadsimta vidus monētas”, *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 4 (Rīga, 2003), 37–44.

²⁶ Pekka Sarvas, “Om Livlands äldre mynthistoria”, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (1980) 2, 22–31.

²⁷ Ivar Leimus, “Tundmatud brakteaadid Eesti 13. saj. alguse leidudes”, *Teaduste Akadeemia Toimetised* (1994) 4, 456–464.

²⁸ Ivar Leimus, “Das Münzwesen Livlands in der frühen Hansezeit. 13. Jahrhundert und erste Hälfte des 14. Jahrhunderts”, *Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit*, Schriften der Baltischen Kommission, 11 (Lüneburg, 2001), 41–69.

²⁹ Ivar Leimus, “Vom Münzgebrauch in Livland, insbesondere in Dorpat in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts”, *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology*, ed. by Rünno Vissak, Ain Mäesalu (Tartu, 2002), 127–132; Ivar Leimus, “Einige Beiträge zur Münzgeschichte Livlands am Ende des 14. Jahrhunderts”, *Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe zum 75. Geburtstag*, hrsg. von Mati Laur, Enn Küng, Nordistica Tartuensia, 13 (Tartu, 2005), 58–81.

³⁰ Lilian Kotter, “Tallinna rae finantsid 15. sajandil”, *Tallinna Linnaarhiivi Toimetised*, 4 (Tallinn, 1999), 26–31.

³¹ Mihhail Nemirovitsch-Dantschenko, “Zur Datierung estländischer Schatzfunde aus dem dritten Viertel des 14. Jahrhunderts”, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* (1981), 179–199.

³² Mihhail Nemirovitsch-Dantschenko, Franziskus Pärn, “Seestlinge und Scherfe. Ein Beitrag zur Münzgeschichte Livlands”, *Norddeutsches Jahrbuch für Münzkunde und verwandte Gebiete*, 2 (Hamburg, 1980), 61–96; Mihhail Nemirovitsch-Dantschenko, Franziskus Pärn, “Die Münzen von Ösel-Wiek. Zur Münzprägung in Hapsal und Arensburg unter dänischer Herrschaft während des Krieges um Livland und des Nordischen siebenjährigen Krieges”, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1994–1996 (Skjern, 2000), 162–255.

³³ Franziskus Pärn, *Sog. Nottaler Livlands aus 1558–1561*. (Käskiri).

münthe on avaldanud Soome asjaarmastajast numismaatik Hannu Sarkkinen.³⁴ Küllaltki hästi võtab n-ö mündikeskse numismaatika hetke uurimiseisu kokku mündikaupmehe ja kolleksionaäri Gunnar Haljaku Liivimaa orduaegsete rahade kataloog.³⁵ Sama autor on eraldi vihukeses esitanud ka kõik talle teadaolevad Liivimaa pennid-brakteaadid.³⁶ Omaette kurioosumeid kujutavad endast seevastu välismaal ilmunud ja juba sündides lootusetult vananenud Liivimaa müntide kataloogid Erich Neumannilt³⁷ ja John Davenportilt.³⁸

Üksikuid münthe ja münditüüpe käsitletavate kirjutiste kõrval on Läti, Eesti ja naabermaade numismaatikud avaldanud rea mündileide ja -aardeid, mis hõlmavad kogu Liivimaa keskaega 13.–16. sajandini. Neist tuleb esile tõsta Taani mündikoguja E. Kieleri artiklit Eidapere 16. sajandi mündiaardest,³⁹ Soome Rahvusmuuseumi mündikabineti kauaaegse juhataja Jouko Voionmaa publikatsiooni ühest Soomes avastatud Liivimaa 15. sajandi mündileiust,⁴⁰ A. Molvõgini süvaanalüüsi 14. sajandi alguse Kambja aardest⁴¹ ning R. Ceplite publikatsiooni Ružina 16. sajandi peitleiust.⁴² Läti leide ja nende üldistavat laadi ülevaateid on oma artiklites avaldanud K. Pelda (Ducmane)⁴³ ja T. Berga.⁴⁴ Aga peale nimetatute on üksikuid aardeid või leide publitseerinud ka teised Eesti ja Läti noorema

³⁴ Hannu Sarkkinen, "Einige neue Dorpater Vorreform- und Nachreformkleinmünzen", *Studia numismatica*. 2. Festschrift Mihhail Nemirovitš-Dantsenko 80, Töid ajaloo alalt, 3 (Tallinn, 2001), lisa 221–235.

³⁵ Gunnar Haljak, *Orduaegsed Liivimaa mündid, XIII—XVI sajand. Livländische Münzen aus der Ordenszeit, 13.–16. Jahrhundert* (Tallinn, 1997).

³⁶ Gunnar Haljak, *Die livländischen Brakteaten des 13.–16. Jahrhunderts. Liivimaa brakteaadid XIII–XVI sajand* (Tallinn, 2003).

³⁷ Erich Neumann, *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preußen, Livland und Mergentheim, deren weltliche Nachfolger die Herzogtümer Preußen, Livland und Kurland sowie die Gepräge der baltischen Geistlichkeit ca. 1219–1801*, (2. Aufl. 1995).

³⁸ John Davenport, *East Baltic Regional Coinage* (Dallas, Texas, 1996).

³⁹ E. Kieler, "Ein estländischer Münzfund", *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, 1925 (Tartu, 1927), Anhang.

⁴⁰ Jouko Voionmaa, *Der livländische Münzfund von Uusiportti*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 46:2 (Helsinki, 1945).

⁴¹ Arkadi Molvõgin, "O klassifikatsii i datirovke rannih brakteatov Tartuskogo episkopstva", *Teaduste Akadeemia Toimetised* (1960) 3, 277–291.

⁴² R. Ceplite, "XV–XVI gs. Livonijas monētu depoziits Ružinas ciemā", *Numismatika* (Rīga, 1968), 7–110.

⁴³ K. R. Pelda, "Nahodki monet XIII – pervoi polovinõ XVI veka v arheologitšeskikh pamjatnika Latvii", *Latvijias PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* (1977), 8(361), 103–113; Kristīna Pelda, "Latvijias viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13. gs. – 16. gs. pirmās puses monētas", *Arheoloģija un etnogrāfija*, 12 (Rīga, 1978), 129–137.

⁴⁴ Tatjana Berga, "Svēta Gara konventa 13. gadsimta monētu depoziits", *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 2 (Rīga, 2000), 165–172; Tatjana Berga, Andris Celmiņš,

põlve numismaatikud – Mauri Kiudsoo ja Kārlis Aizils (koostöös T. Bergaga).⁴⁵ Ühtlasi on M. Kiudsoo sügavamalt pühendunud Kagu-Eesti mündileidude ajaloolis-topograafilisele analüüsile.⁴⁶

Loomulikult on mündiuurimuslik töö ja ilmunud erialakirjandus nii Eestis kui Lätis olnud märgatavalt laiem, kui ülal skitseeritud põhijooned seda lubavad näidata. Iseküsimus on aga, kuivõrd on sellest abi keskaja majandusprobleemide lahendamisel. Pigem on siinkohal tegemist asjaga iseeneses, teatava allikabaasi loomisega, mis on küll hädavajalik kaugemategi eesmärkideni jõudmisel, kuid ei ühildu otseselt teiste ajaloolaste (arheoloogid välja arvatud) uurimistöoga.

Laiemast vaatevinklist olulisemad seevastu on numismaatilised kirjutised, mis uurivad omaaegset rahaarvestust, mündisüsteemide kujunemist, raha väärtuse muutumist jms. Üksikuid selleteemalisi küsimusi on puudutanud juba keskaegsete ürikute editeerijad, ent kui jätta kõrvale 19. sajandi asjaarmastajate abitud katsetused, pärinevad esimesed tõsiseltvõetavad ja veel tänapäevalgi osati aktsepteeritavad sedalaadi ülevaated Erik Tenderi sulest ja ilmusid 1937. aastal vastavalt Eesti majandusajaloo I ja Eesti ajaloo II köites.⁴⁷ Kasutades paralleelselt nii kirjalikke kui numismaatilisi allikaid tõi autor esmakordselt välja Liivimaa keeruka mündisüsteemi tema arengus ja osutas seda mõjutanud arengutele Visbys ning Lübeckis, on õigesti mõistnud 1422.–26. aasta mündireformi ning vaatleb kohaliku mündinduse arengut laiemas üldeuroopalises kontekstis. Umbes samal ajal ilmus Läti ajaloolase Arvids Švābe mahukas artikkel raha arengust Lätis viikingi- ja ristiusustamise ajal, mis põhineb peamiselt kirja-

⁴⁴ "14. gadsimta apbedījums ar brakteātiem un spēļu kauliņu Rīgas Doma pagalma kapsētā", *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē* (Rīga, 1998), 224–234.

⁴⁵ Mauri Kiudsoo, "The coin hoard from Puriki, Setumaa", *Arheoloogilised välitööd Eestis. Archaeological field works in Estonia* (Tallinn, 1998), 147–154; Mauri Kiudsoo, "Parivere teine aardeleid", *Studia numismatica. 2. Festschrift, Mihhail Nemirovitš-Dantšenko 80*, Tõid ajaloo alalt, 3 (Tallinn, 2001), 66–74; Mauri Kiudsoo, Ülle Tamla, "Utike aardeleid", *Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Lauu auks*, Muinasaja Teadus 18 (Tartu, Tallinn, 2006), 267–297; K. Aizils, T. Berga, "Die während der Ausgrabungen von A. Buchholz (19. Jh.) in Mārtiņšala gefundenen Münzen", *Studia numismatica. 2. Festschrift, Mihhail Nemirovitš-Dantšenko 80*, Tõid ajaloo alalt, 3 (Tallinn, 2001), 7–14.

⁴⁶ Mauri Kiudsoo, "Setumaa mündiaarded. 14.–18. sajandil käibinud rahad", *Setumaa kogumik*, 1 (Tallinn, 2003), 183–218; Mauri Kiudsoo, "Eesti kagunurga aardeleidud (Vastseliina-Alüksne keskaegne ühendustee)", *Setumaa kogumik*, 3 (Tallinn, 2005), 138–169.

⁴⁷ [Erik Tender], "Müntide ja mõõtude areng Eestis", *Eesti majandusajalugu*, I (Tartu, 1937), 501–542; [Erik Tender], "Mündindus, rahandus ja mõödundus", *Eesti ajalugu*, II, Eesti keskaeg (Tartu, 1937), 325–336.

likel allika'il ning ilmunud kirjandusel.⁴⁸ Kirjutis on kohati üpris fantaasiarikas, kuid sisaldab samas rea tõsiseltvõetavaid ja põhjendatud ideid (näiteks oseringidest kui lätlaste algupärasest vääringust). Mõlemad tööd, olles avaldatud rahvuskeeltes, ei leidnud aga selsamal põhjusel laiemat lugejaskonda ja kõlapinda. Liiasi ei pööratud kummaski neis veel tähelepanu majandusajaloo jaoks olulisimale – inflatsiooniprobleemile.

Et vahetult enne ja pärast Teist maailmasõda oli professionaalsete numismaatikute huvi suunatud rohkem müntide uurimisele kui sellega seotud majandusajalooliste probleemide tõstatamisele ja lahendamisele, siis olid hoopis “päris” ajaloolased need, kes oma töödes olid sunnitud tegelema ka rahaajaloo küsimustega. Muidu poleks Soome teadlane Gunnar Mickwitz suutnud analüüsida Tallinna kaupmeeste arveraamatuid,⁴⁹ tema kaasmaalane Vilho Niitemaa käsitleda Liivimaa keskaegset sisekaubandust⁵⁰ ega riialane Vassili Dorošenko keskaja Riia importi-eksporti. Eriti viimane tundis suurt huvi inflatsiooniprobleemide üle Liivimaal 15.–16. sajandil, püüdis selle põhjal dateerida “hindade revolutsiooni” algust siin juba 16. sajandi esimesse poolde ning jõudis kuld müntide kurssi uuri-des üsnagi aktsepteeritavate tulemusteni.⁵¹ Ei pääse mündisüsteemidest mööda ka Reinhard Vogelsang Tallinna kemmereiraamatute publikatsioonides.⁵²

Alles 1960. aastatel, seoses A. Molvõgini tulekuga numismaatikasse, muutus ka mündiajalooliste uuringute suund. Rikastades ja arendades edasi E. Tenderi ideid, ühildab ka A. Molvõgin meetodiliselt kirjalike allikate kasutuse numismaatilistega. Erinevalt E. Tenderist pöörab ta seejuures suurt tähelepanu tööle mündikoosluste, eriti aaretega, kuid on analüüsinud ka mündimetalli koostist. A. Molvõgini käsikirjalise dissertatsiooni lisas leidub arvukalt majandusajaloolaste jaoks vajalikke and-

⁴⁸ Arvids Švābe, “Mūsu senās naudas sistēmas”, *Straumes un avoti*, 2 (Rīga, 1940), 221–311.

⁴⁹ Gunnar Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IX. 8 (Helsingfors, 1938).

⁵⁰ Vilho Niitemaa, *Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter*, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae* B 76, 2 (Helsinki, 1952).

⁵¹ V. V. Dorošenko, “Tsenõ na produktõ selskogo hozjaistva v Livonii XV veka”, *Istorija SSSR* (1959), 2, 158–169; V. V. Dorošenko, “Deistvije revolutsii tsen v vostotšnoi Pribaltike v XVI veke”, *Ježegodnik po agrarnoi istorii Vostotšnoi Jevropõ* (Riga, 1963).

⁵² *Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463*, hrsg. von R. Vogelsang, *Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte*, N. F. 22 (Köln, Wien 1976); *Kämmereibuch der Stadt Reval 1463–1507*, hrsg. von R. Vogelsang, *Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte*, N.F. 27 (Köln, Wien 1983).

meid hõbeda hinna ja erinevate kuld- ning hõbemüntide kursi kohta.⁵³ Viimasel ajal on keskaegse Liivimaa varase rahaarvestuse kujunemise ja selle lähete probleemiga tegelenud ka allakirjutanu. Rõhutamist väärivaks pean eriti Ojamaa, aga ka Lübecki ja Mecklenburgi vastavate arengute tähtsust Liivimaa jaoks.⁵⁴ Metoodikas olen eelistanud seejuures Tenderi-Molvõgini kompleksse allikakasutuse suunda, kuid laiendanud allika-baasi õiguslooliste materjalide ning publitseerimata originaaldokumentidega. Spetsiaalselt mündihalvendusele ja selle põhjustele-tagajärgele on pühendatud monograafia 16. sajandi Liivimaa mündindusest.⁵⁵ Selles jõuan järeldusele, et tegemist oli objektiivse protsessiga, mis tingitud eelkõige küllaltki konstantsetest raha tootmiskuludest. Olukorras, kus raha väärtus võrdus temas sisalduva väärismetalli hinnaga ja hõbeda hind pidi järelikult vastama sellest valmistatud rahakogusele, tingis see pideva puudujäägi, mida kompenseeriti münti halvendades. See omakorda põhjustas hõbeda vastava kallinemise ja tõi kaasa uue inflatsiooniringi. Järgnevad uurimused on näidanud, et sama printsip – pidevalt tõusva hõbeda hinna võrdsustumine kehtiva mündialusega ja vastupidi – toimis Liivimaal ka 15. sajandil.⁵⁶ Kriisiperioodidel lisandus ülalöeldule muidugi subjektiivne faktor, mis väljendus kas siis kaupmeeste spekulatiivse hinnakujunduse või maaisandate voluntaristliku rahapoliitika näol. Seejuures ei tohiks viimast siiski üle hinnata. “Hindade revolutsiooni” Liivimaal võib pidada mõnevõrra hilisemaks, kui arvas V. Dorošenko, ja dateerida selle 16. sajandi lõppu.

Tänu nimetatud töödele on nüüdseks olemas Eestis ja Lätis kehtinud hõbeda hinna peaaegu pidev jada 15. sajandi algusest 17. sajandi lõpuni,⁵⁷

⁵³ Molvõgin, *Deneznoe obraštšenie*.

⁵⁴ Ivar Leimus, “Gotlands og Livlands ældste mønthonistorie belyst af middelalderlige love”, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (1998) 4, 59–63; Ivar Leimus, “Lisandeid Tallinna vanemale mündiajaloolle. Linna arveraamatute uurimise mõningaid tulemusi”, *Vana Tallinn*, VIII (XII) (Tallinn, 1998), 83–95; Ivar Leimus, “Seestlingid – tõend Tallinna sidemetest Pommeriga 14. sajandil?”, *Studia numismatica. 2. Festschrift Mihhail Nemirovitš-Dantšenko 80. Tõid ajaloo alalt*, 3 (Tallinn, 2001), 75–83.

⁵⁵ Ivar Leimus, *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*, Stockholm Studies in Numismatics, 1 (Stockholm, 1995).

⁵⁶ *Tallinna mündiraamatud – Revaler Münzbücher 1416–1526*, 11–53.

⁵⁷ Ivar Leimus, “Inflatsioon Eestis aastail 1000–1700 ehk kuidas veeringust sai peenraha”, *Akadeemia* (2004) 5, 1093–1111; 1173–1175; vt. lisaks käesoleva ülevaate piiridest väljuvat kirjutisi: R. Ceplīte, “Laika no 1621. līdz 1701. gadam Rigā kalta siknauda un tas apgrozība”, *Numismātika* (Rīga, 1968), 111–170; A. Platbārzdīs, *Die königlich schwedische Münze in Livland. Das Münzwesen 1621–1710*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska Serien 20 (Lund, 1968); Ivar Leimus, “Das Münzwesen Revals im 17. Jahrhundert”, *Beiträge zur Verwaltungs-, Kir-*

mis peaks kujutama usaldusväärset alust majandusajaloolaste kõikvõimalikeks arvestusteks. See baas on näiteks lubanud välja selgitada elutarbe-kaupade hüppelise hinnatõusu 15. sajandi alguse Liivimaal ning seostada seda üleeuroopalise majandus- ja demograafilise depressiooniga.⁵⁸

Omaette löiku majandusajaloost kujutavad ülevaated mündinduse arengust mingis pikemas ajalõikes. Esimesi sellelaadseid katsetusi kuulub juba 19. sajandi keskel Venemaa Läänemereprovintside ajaloo avaldanud Alexander Richterile, kes oma mahukates köidetes tõi oma aja uurimisseisu ja kirjalike allikate baasil arvukalt fakte keskaegse Liivimaa mündindusest ja rahaarvestusest.⁵⁹ Mõistagi jäi see kirjutus veel üsnagi pinnapealseks, kuid erineb silmapaistvalt tema ajal tavaks olnud numismaatilisest tööd, mis parimal juhul piirduvad müntide ja neid arvatavalt verminud isandate loeteluga. Järgmine ülevaade Liivimaa keskaegsest mündindusest pärineb A. Buchholzi sulest ja oli kirjutatud Riias 1896. aastal toimunud X Ülevenemaalise arheoloogianäituse kataloogi tarbeks.⁶⁰ See kirjatükk on üsna lühike, tänapäevaks lootusetult vananenud ja n-ö mündipõhine, sisaldades siiski mõne väärt allikaviite eeskätt Riia varase mündiajaloo seisukohalt. Eespool on kiidetud E. Tenderi 1937. aastal ilmunud Liivimaa mündiajaloo käsitlusi, mis annavad hea, ehkki vananenud ettekujutuse Liivimaa keskaegse mündinduse arengust ja seda mõjutanud teguritest. Mõnevõrra mahukamad on A. Molvõgini Liivimaa keskaegse mündinduse ülevaade ning vastavad peatükid Tallinna ja Tartu ajaloo üldkäsitlustes.⁶¹ Kokkuvõtvalt on Liivimaa mündinduse arengut läbi sajandite vaadeldud ka siinkirjutaja.⁶² Pilkupüüdva, trükitehniliselt kauni ja sisuka teose Läti rahadest on (koostöös Ë. Vēciņšiga) avaldanud K. Duc-

chen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes, Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag (Tartu, 1998), 169–197.

⁵⁸ Ivar Leimus, "Euroopa hiliskeskaja suur depressioon – kas ka Liivimaal?", *Vana Tallinn*, XVI (XX), Modus vivendi II (Tallinn, 2005), 42–55 (saksa keeles: "Die spätmittelalterliche grosse Wirtschaftskrise – war auch Livland davon betroffen?", *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 1, 2006 (Tartu, 2006), 56–67).

⁵⁹ Alexander Richter, *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben*, Theil 1, Bd. 1, Handel, 280–281, Bd. 2, Geschichte des Handels, 75–103, 428–432 (Riga 1857, 1858).

⁶⁰ [Anton Buchholz], "Münzen und Medaillen", *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896* (Riga, 1896), 213–230.

⁶¹ [Arkadi Molvõgin], "Mündindus", *Tallinna ajalugu 1860ndate aastateni*, toim. R. Pullat (Tallinn, 1976), 123–127; [Arkadi Molvõgin], "Mündindus", *Tartu ajalugu*, toim. R. Pullat (Tallinn, 1980), 43–45.

⁶² Ivar Leimus, *Numismaatika alused* (Tartu, 1996), 40–78; Ivar Leimus, "Eestlase raha ajalugu", *Eestlase raha läbi aegade* (Tallinn, 2006), 5–54.

mane.⁶³ Siiski tuleb tõdeda, et kõikehõlmav ja põhjalik Liivimaa keskaegse mündinduse ülevaade on seni veel kirjutamata. Kuid viimastel aastakümnetel toimunud üksikküsimuste põhjalik läbitöötamine on selleks loonud head eeldused.

Rahandus ja linnamajandus

Linnade rahanduslik võimsus, tulude-kulude tase on üks nende suuruse ning tähtsuse peamisi näitajaid. Liivimaa linnade jõukuse ja rahamajanduse uurimiseks pakuvad suurepäraselt ainekandjate säilinud arveraamatud, mida on märgitud ka Eesti keskaja majanduse historiograafia eelmistes osades.⁶⁴ Eriti olulised vaadeldava teema jaoks on neist nn kemmereiraamatud, mis kajastavad rae peamisi väljaminekuid ja sissetulekuid. Juba 1970. aastatel valmistas kaks köidet Tallinna rae kemmereiraamatuid publitseerimiseks ette ning varustas sisuka eessõnaga teenekas arhivaar Epp Siimo.⁶⁵ Trüki jõudsid need ilmuda siiski alles Saksamaal Reinhard Vogelsangi väljaandes.⁶⁶ Varsemat arveraamatute koostamise etappi kajastavad Otto Greiffenhageni ja Dieter Heckmanni publikatsioonid.⁶⁷ Vii-

⁶³ K. Ducmane, Ē. Vēciņš, *Nauda Latvijā* (Rīga, 1995).

⁶⁴ Nt: *Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360)*, hrsg. von L. Arbusow, Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, 3. Folge, 1. Bd., Revaler Stadtbücher I (Reval, 1888); *Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383)*, hrsg. von E. Nottbeck, Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, 3. Folge, 2. Bd. (Reval, 1890); *Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458)*, hrsg. von E. Nottbeck, Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, 3. Folge, 3. Bd. (Reval, 1892); *Das Revaler Pergament Rentenbuch 1382–1518. Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382–1518*, hrsg. von A. Plaesterer, Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 5 (Tallinn, 1930); *Libri de diversis articulis 1333–1374. Tallinna märkmeteraamatud 1333–1374*, hrsg. von P. Johansen, Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 8 (Tallinn, 1935); *Das rigische Schuldbuch (1286–1352)*, hrsg. von H. Hildebrand (St. Petersburg, 1872); *Die libri redituum der Stadt Riga*, hrsg. von J. G. L. Napiersky (Leipzig, 1881); *Die Erbebücher der Stadt Riga*, begl. von J. G. L. Napiersky (Riga, 1888); *Revaler Zollbücher und -Quittungen des 14. Jahrhunderts*, hrsg. von W. Stieda, Hansische Geschichtsquellen, 5 (Halle, 1887); K. Höhlbaum, "Eine revalsche Pfundzollberechnung aus den Jahren 1382 und 1384", *Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands*, 2. Bd. (Reval, 1881), 492–508; *Revaler Schiffslisten 1425–1471 und 1479–1496*, hrsg. von R. Vogelsang, Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 13 (Köln, Weimar, Wien, 1992).

⁶⁵ *Tallinna arveraamat. Städtische Kemmereirechnungen 1463–1507*, kopeerinud ja kommenteerinud E. Siimo (Tallinn, 1971); *Tallinna arveraamat. Städtische Kemmereirechnungen 1432–1463*, kopeerinud ja kommenteerinud E. Siimo (Tallinn, 1974). Käsikirjad Eesti Akadeemilises Raamatukogus.

⁶⁶ *Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463; Kämmereibuch der Stadt Reval 1463–1507*.

⁶⁷ *Die ältesten Kämmereibücher der Stadt Reval 1363–1374*; "Das Revaler Kämmereibuch von 1376 bis 1380", hrsg. von D. Heckmann, *Zeitschrift für Ostforschung*, 41 (1992).

mast orduaegset kemmereiraamatute köidet valmistab avaldamiseks ette Lilian Kotter. Ja Riia vastavasisulisel materjali avaldas Alexander Bulmerincq juba 20. sajandi alguses.⁶⁸ Mis puudutab Liivimaa ülejäänud keskusi, siis nende keskaega valgustav allikabaas on linnamajanduslike küsimuste lähemaks vaatlemiseks liiga napp.

Sellele vaatamata on uurijate käsutuses ulatuslik ja suures osas publitseeritud allikabaas. Loomulikult on ajaloolased kasutanud arveraamatute andmeid paljude linnaajaloo konkreetsete üksikküsimuste lahendamisel, kuid vähe kohtab üldistavamalt majandusajaloolist probleemiasetust, kõnelemata siis selle lahendamisest. Lühidalt ja üldiselt on linnade, peaaesjalikult Tallinna rahamajandust käsitlenud "Eesti rahva ajaloo" ning "Eesti majandusajaloo" Hendrik Sepp.⁶⁹ Pisut põhjalikumalt, kuid siiski põgusalt on samal teemal "Eesti ajaloo" ja "Tallinna ajaloo" kirjutanud Rudolf Kenkmaa.⁷⁰ Väikese ülevaate Tallinna rahamajandusest on kapitaalset Tallinna (rahvussuhete) ajalugu käsitleva teose raames koostanud Paul Johansen ja Heinz von zur Mühlen.⁷¹ Arvehärrade koostatud summaarseid aruandeid Tallinna sissetulekutest-väljaminekutest on (kahjuks küll vigadega) avaldanud Alfred Ritscher.⁷² Kõige põhjalikumalt on välismaal ilmunud töödest käsitlenud kemmereisüsteemi R. Vogelsang.⁷³

Omaette etapiks Tallinna 15. sajandi finantside uurimisel on siiski Lilian Kotteri (Jatruševa) uurimused,⁷⁴ mille võttis kokku 1999. aastal

⁶⁸ *Zwei Kämmerer-Register der Stadt Riga. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte*, hrsg. von A. Bulmerincq (Leipzig, 1902); *Kämmerer-Register der Stadt Riga 1348–61 und 1405–74*, 2 Bde, hrsg. von A. Bulmerincq (München, 1909; Leipzig, 1913).

⁶⁹ [Henrik Sepp], "Linnade sisemine korraldus", *Eesti rahva ajalugu*, I, toim. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar (Tartu, 1932), 523; [Henrik Sepp], "Majanduselu sisekorraldus linnades", *Eesti majandusajalugu*, I (Tartu, 1937), 147–148.

⁷⁰ [Rudolf Kenkmaa], "Linnade majapidamine", *Eesti ajalugu*, II, toim. H. Kruus (Tartu, 1937), 308–310; [Rudolf Kenkmaa], "Finantsolukord", *Tallinna ajalugu 1860–ndate aastateni*, koost. R. Pullat (Tallinn, 1976), 147–148.

⁷¹ Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval* (Köln-Wien, 1973), 67–70.

⁷² Alfred Ritscher, *Reval an der Schwelle zur Neuzeit. Teil I. Vom Vorabend der Reformation bis zum Tode Wolters von Plettenberg (1510–1535)* (Bonn, 1998), 178–180.

⁷³ Reinhard Vogelsang, "Zur Finanzverwaltung im mittelalterlichen Reval", *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 20. Jg. (1971), H. 4, 685–708; *Kämmererbuch der Stadt Reval 1432–1463*, 4–12.

⁷⁴ Lilian Jatruševa, *Die Investitionen des Tallinner Rats im zweiten Drittel des 15. Jahrhunderts* (Tallinn, 1984); L. Jatruševa, "Dohodō tallinskogo magistrata vo vtoroi treti 15 veka", *Teaduste Akadeemia Toimetised*, 35 (1986) 1, 72–78; L. Jatruševa, "Inwestycie kulturalne rady miasta Rewla (Tallin) w latach 1433–1532", *Zapiski Historyczne* (1987), 3, 59–74; Lilian Jatruševa, *Aastamaks Tallinnas 1433–1532*, Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Ühiskonnateaduste osakond, Preprint AI–4 (1986).

(kahjuks mõningase hilinemisega) ilmunud väitekiri, mis annab ka sisuka ülevaate allikatest ning varem ilmunud vastavateemalisest kirjandusest.⁷⁵ Arveraamatutele tuginedes vaatleb autor siin põhjalikult mitte ainult kemmereisüsteemi ja selle toimimist, rae tulude allikaid (peamiselt aktsiisid, aastamaks ja veskid) ja kulude struktuuri (valdavalt kommunaal- ja kaitseehitus ning esindusfunktsioonid), vaid esitab ja töötleb hulgaliselt arvandmeid, mis lubab nende najal teha juba põhjendatud järeldusi linna majandusliku olukorra kohta aastail 1433–1507. Autor täheldab vaadeldud perioodil linna tulude 1 2/3-kordset kasvu, kuid eitab millegipärast inflatsiooni osa selles. (Tegelikult halvenes münt neil aastail 1 3/4 korda,⁷⁶ mis vastas peaaegu täpselt tulude tõusule ja välistas niisiis igasuguse näiliku kasvutendentsi. Võttes arvesse 15. sajandi sügavat üleeuroopalist depressiooni ja Liivimaa pingestunud suhteid Venemaaga 1490. aastatel, pole ka mingit põhjust kõnelda Tallinna majanduse kasvust vaadeldud ajal.) Tulude-kulude vahetõrke vaadeldes osutab uurija märkimisväärsele defitsiidile – vaadeldud ajavahemikus ületasid kulud tulusid 13 protsendi võrra. L. Kotter peab seda asjaolu näiliseks ja selgitab allikate iseloomuga, mis väljendavad paremini just väljaminekuid, kuna sissetulekud on neis fikseeritud puudulikult.

Peale finantside hõlmas keskaegse linna majandamine ka linna varustamist raele kuulunud ettevõtete kaudu, igapäevast korrashoidu, kommunaalteenuseid jms. Seoses nn. mittesakslaste traditsiooniliste tegevusala-dega keskaegses Tallinnas on neid küsimusi jällegi kõige põhjalikumalt vaadeldud P. Johansen ja H. von zur Mühlen.⁷⁷ Teema n-ö kommunaalsemat poolt, tänavate korrashoidu, ehituskorraldust, vesivarustust, kanalisatsiooni jms. on “Tallinna ajaloo” valgustanud Aleksander Kivi,⁷⁸ kelle kirjutis põhineb ta enda mahuka uurimuse ametkondlikul rotaprintväljaandel.⁷⁹

Toodud loetelu on väga lühike. Samas võimaldab laialdane allikabaas siin kindlasti püstitada uudseid küsimusi ning saada nendele ka vastuseid. L. Kotteri ja tema välismaa kolleegide uurimustele tuginedes oleks näiteks põnev võrrelda eri linnade tulude-kulude artikleid ja nende absoluutväärtusi. Kuid arveraamatud on heaks abimeheks ka linna sotsiaalelu valgus-

⁷⁵ Kotter, *Tallinna rae finantsid 15. sajandil*.

⁷⁶ *Tallinna mündiraamatud – Revaler Münzbücher 1416–1526*, 23–25.

⁷⁷ Johansen, von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch*, 216–263.

⁷⁸ [Aleksander Kivi], “Linnamajandus”, *Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni*, koost. Raimo Pullat (Tallinn, 1976), 134–147.

⁷⁹ [Aleksander Kivi], *Tallinn 5. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites*, koost. E. Alamaa, A. Kivi (Tallinn, 1966).

tamisel, n-ö igapäevaelu rohujuuretasandi jälgimisel, “väikese inimese” toimetulekuvõimaluste selgitamisel jne.

Kokkuvõtteks

Kui nüüd võrrelda keskaegse Liivimaa majanduse eri harudele – kaubandusele, käsitööle, mündindusele ja linnamajandusele pühendatud kirjanduse mahtu ja kaalukust, siis on igas märgitud osas selges ülekaalus kaubandus. Seda on uuritud nii kodu- kui välismaal, siin on kasutatud moodsamat metoodikat, avaldatud probleemartikleid ja paradigmaatilisi vaateid. Pidevalt ilmub uusi kirjutisi. See on ka kõigiti mõistetav. Oli ju kaubandus Liivimaa jaoks rahvusvahelises plaanis kaheldamatult mitte ainult tähtsaim majandusharu, vaid määras suures osas ka siinsete võimude välis- ja koguni sisepoliitikat.

Mis puudutab käsitööd, siis ei saa seda tootmisharu sisemajanduslikult sugugi alahinnata, sest linnade elanikkonnast moodustasid käsitöölised enamuse. Nende kaudu levisid uued töövõtted, tehnoloogia ja moed, kõnelemata tsunftikorraldusest. Ometi on käsitöö uurimine meil (Küllike Kaplinski kirjutised välja arvatud) jäänud peatuma 19. sajandi kirjeldavale tasemele. Vähe sellest. Viimasel kahel aastakümnel on töö selles valdkonnas tegelikult lakanud.

Küllaltki viljakalt on nii Eestis kui Lätis tegeldud mündiolude uurimisega. Mõlemal maal on välja kujunenud küll väikesearvuline, kuid pidevalt täienev asjatundjate ring, tänu kelle kirjutistele on välja selgitatud Liivimaa mündiajaloo põhjooned ning ühtlasi loodud usaldusväärne alus teiste majandusajaloolaste töödeks.

Linnamajandus on vaadeldud valdkondadest võib-olla lokaalseima tähtsusega. Kui jätta kõrvale L. Kotteri monograafia, pole meil selles valdkonnas ühtki kaasaegset käsitlust. Ja ka ühtki uut uurijat.

Sellisel majandusajaloo uurimise teataval ebahühtlusel ja heitlikkusel on tegelikult lihtne ja mõneti paratamatu põhjus. Eesti väiksus ja sellest johtuv ajaloolaste ringi kitsus lihtsalt ei võimalda katta kõiki ajaloo perioode ja -valdkondi pideva uurijate võrguga. Samas peaks olema ülikoolide ülesanne kindlustada teatava traditsionaalse probleematikaga tegelemiseks kasvõi minimaalne järjepidevus, sest tühjalt kohalt uuesti alustada on alati raskem kui tehtavat tööd jätkata.

ABSTRACT: *The historiography of Livonian medieval economy (III). The minting, finances and management of towns*

This article is the third in the “Historiography of Livonian medieval economy” series and concentrates on medieval minting and the financial dealings of the towns of Livonia. Those who research the history of coins have both written and material sources at their disposal. Published sources include the written materials in the general Livonian historical publications, while August von Bulmerincq and the author of the article Ivar Leimus have separately published books specifically about coins. The reports of mint masters and their correspondence, the respective regulations of town councils and their overlords, several rate tables, and other related sources can be found amongst the unpublished materials in the town council archives of Tallinn, and in a lesser amount in Riga. Another source is medieval coins. Various methods are used to study these coins, including chemical and metrological analysis, the study of the historical development of the stamps used for minting, and the interpretation of the coin images. A separate group of resources are archaeological findings, both larger treasures and occasional single coins. Their topography provides clues to determine where the coins were stamped, clarify their circulation areas, and establish the routes of the goods and merchants.

The first coin collections appeared in the 18th century. At the same time, the earliest forms of Livonian currency appeared and the publication of numismatic texts began. The research of coins in the 19th century culminated with a concise catalogue by Robert von Toll and Joachim Sachs-sendahl. Since the 1960s, Arkadi Molvygin in Tallinn and Renate Ceplite in Riga have been most active in the field of Livonian medieval coins. It was Molvygin who, on the basis of 13th-16th century treasures, specified the places of minting (Tallinn, Tartu, and Riga) and the typology, as well as the historical names of the values of the local coins. More recently, Latvian scientists Kristīna Ducmane and Tatjana Berga have confirmed the typology of the first coins of Riga. In Estonia, Leimus has specified the names, values and dating of a number of Livonian coins. Unfortunately, the voluminous research by Mihhail Nemirovich-Danchenko about Livonian coin stamps and their interrelations, is only available in manuscript. Mauri Kiudsoo has also publicized treasures that contain Livonian coins and analyzed them topographically. His main area of investigation has been currency circulation.

Most important are numismatic articles, which study the financial calculations, the formation of currency systems, and the changes in the value of money. The first serious and even nowadays partly-acceptable surveys were written by Eric Tender in 1937. Only in the 1960s, in connection with Molvygin's arrival in numismatics, did the goals of numismatic research change. In developing Tender's ideas, Molvygin methodically joined the use of written sources with numismatic sources. More recently, Leimus has done research on the problem of the formation of medieval Livonian currency system. He has also studied the inflation in Livonia in the 14th-17th centuries. Though several general surveys of Livonian medieval minting have been published by Molvygin, Ducmane and Leimus, a thoroughgoing and detailed overview of Livonian medieval minting has not been written yet. However, the careful analysis of separate issues that has taken place in the past decades has laid the groundwork for this kind of overview.

Medieval finances have been studied less than medieval minting, although there is significant source material for this kind of research in the form of account books published in Tallinn by Paul Johansen and Reinhard Vogelsang. In their introductions, readers can find an overview of both the published sources and their context. However, the only thoroughgoing study on medieval finances in Livonia has been written by Lilian Kotter, who focuses on the finances of 15th-century Tallinn. The more generalizing approaches concerning medieval town management are restricted to brief overviews in larger surveys of Livonian history by Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen, and Aleksander Kivi.

IVAR LEIMUS (b. 1953) is the Director of Research at the Estonian History Museum